

sorukat és vitatják meg a bábjátás elméletét, gyakorlati és művészeti problémáit”. – Ennek a meghívónak a hátlapján is olvasható egy – cím nélküli – Weöres Sándor-írás (tintaceruzával); formáját és jellegét tekintve A TELJESSÉG FELÉ prózaverseivel rokonítható mű:

Aki e szavakból emelt templomban igazán otthon érzi magát: nem zárt és egyéni ember, hanem oldott és egyetemes ember. És nem az az alapérzése: „kis pont vagyok a mindenféle sokaságban, megszülettem és meg fogok halni, és Istent nem ismerem”; hanem alapérzése: „szemléletem tartalmazza a mindenséget, az időn átszűrő perceim az öröklétet és szeretetemet az Istent”. És nincs szüksége az önfegyelem leszűkítő gyötrelmeire, hogy zárt egyéni emberré váljék. Hanem szabadon kitarulhat, szabadjára engedheti testét-lelkét, örülhet, szenvedhet, ehethat-szeretkezhet húsával és értelmével: minden szenny leperog róla, és lényének magvát nem sértheti semmi.

Ne kövesd azokat, akik irányt akarnak mutatni neked. Hanem úgy növekedj, mint az élőfa, minden irányban: törzsével fölfelé és ágaival körös-körül és gyökereivel lefelé.

Italo Calvino

MIÉRT OLVASSUK A KLASSZIKUSOKAT?

Szénási Ferenc fordítása

Először is próbáljunk meg felállítani egy definíciót.

1. *Klasszikus az a mű, amelyet úgy szokás szóba hozni, hogy „Újra olvasom...”, nem pedig úgy, hogy „Olvassom...”.*

Legalábbis a műveltnek tartott emberek körében ez a beszéd járja; a fiatalokra, akik még csak ismerkednek a világgal s így a klasszikusokkal is, nem ez a jellemző.

Az „olvas” ige elé tett határozószó apró képmutatás is lehet, ha valaki szégyelli bevallani, hogy nem olvasott el egy híres művet. Megnyugtatózásra közölhetjük, hogy bármekkora is egy ember műveltsége, szükségképpen rengeteg olvasmány hiányzik belőle.

Aki á-tól z-ig elolvasta Hérodotoszt és Thuküididészt, emelje föl a kezét. Hát Saint-Simont? Hát Retz bíborost? De még a XIX. század nagy regényciklusait is inkább csak emlegetjük, semmint olvassuk. Balzackal a franciák az iskolában kezdenek ismerkedni, és a kiadások számából ítélve később is olvassák. Ha viszont Olaszországban készítenének róla Doxa-felmérést, attól tartok, hogy az utolsók között végezne. Dickensért is csak egy szűk elit rajong Olaszországban, ők, ha összetalálkoznak, nyomban a Dickens-figurákat és történeteiket kezdik sorolni, mintha csak élő ismerőseik volnának. Amikor Michel Butor pár évvel ezelőtt Amerikában tanított, és megelégette, hogy folyton Émile Zoláról kérdezik, akit ő sohasem olvasott, nekiült, és végigolvasta az egész ROUGON-MACQUART ciklust. Rájött, hogy egészen más, mint aminek hitte, mesés mitológiai és kozmogóniai eredettörténet, s ezt meg is írta egy szép tanulmányban.

Jó példa ez arra, hogy érett korban megismerkedni egy nagy művel kivételes öröm,

más (ámbar nagyobbak vagy kisebbek nem mondható), mint az ifjúkori találkozás öröme. Az ifjúság, mint minden más tapasztalásnak, az olvasásnak is valami különleges ízt, valami különleges jelentőséget kölcsönöz, érett korban viszont egyéb részletekre, síkokra és jelentésekre is fölfigyel az ember (vagy legalábbis föl kell figyelnie). Megpróbálkozhatunk tehát egy ilyesféle definícióval is:

2. *Klasszikusnak nevezük azt a művet, mely kincs annak, aki elolvasta és megszerette, ám legalább olyan kincs annak is, aki szerencséje folytán később találkozik vele, s így jobb feltételek közt tudja élvezni.*

Hiszen az ifjúkori olvasás – a türelmetlenség, az elkalandozás, a használati utasítások hiányos ismerete, az élet hiányos ismerete miatt – olykor kevésbé hatékony. Olykor (akár egyidejűleg is) inkább csak személyiségformáló, olyan értelemben, hogy keretet ad a későbbi tapasztalatoknak; modellt, vázat, viszonyítási alapot, rendszerező elvet, értékrendet, szépségmintát nyújt, s ezek majd akkor is hatnak, ha ifjúkori olvasmányunkra már alig vagy egyáltalán nem is emlékszünk. Ha azután érett korban újra olvassuk a könyvet, lehet, hogy ráismerünk ezekre az alapértékekre, melyek azóta már beépültek személyiségünkbe, csak rég elfeledtük, honnét is származnak. Különös képessége ez a nagy műnek: el lehet felejtteni, magvát azonban elülteti bennünk. Eszerint így is meghatározhatjuk:

3. *Klasszikus az a mű, amely különleges hatást gyakorol ránk, akár úgy, hogy feledhetlenné válik, akár úgy, hogy megbújik emlékezetünkben, s egyéni vagy kollektív tudatalattiként működik.*

Ezért felnőttkorunkban arra kellene szánnunk némi időt, hogy felülvizsgáljuk ifjúkori olvasmányainkat. Ha a könyvek ugyanazok maradtak is (no de hát változtak a változó történelmi nézőpont szerint), mi biztosan mások lettünk, s így a találkozás mérőben új lesz.

Így hát annak, hogy az „olvas” ígét vagy az „újra olvas” bővítményt használjuk-e, nincs különösebb jelentősége. Hisz nyugodtan kimondhatjuk:

4. *A klasszikus mű újra olvasása ugyanolyan felfedezés, mint az első olvasás.*

5. *A klasszikus mű első olvasása valójában újra olvasás.*

A 4. számú definíció lehetne az alábbi folyománya is:

6. *Klasszikus az a mű, amely sohasem mondja el maradéktalanul mondanivalóját.*

Az 5. számú meghatározáshoz pedig egy ilyesféle, kifejtőbb változat is odakívánkozik:

7. *Klasszikus az a mű, amely hozzánk érkeztekor magán viseli minden előző olvasás nyomát, s továbbhaladva minden kultúrkörben (egyszerűen a nyelvben és a szokásokban) újbabbakat hagy maga után.*

És ez az antik és a modern klasszikusokra egyaránt vonatkozik. Ha az ODÜSSZEIÁ-t veszem kézbe, Homérosz szövegét olvasom, mégsem tudok elvonatkoztatni mindazon jelentésektől, melyek Odüsszeusz bolyongásait az évszázadok során kísérték, s nem kerülhetem meg a kérdést, hogy vajon e jelentések benne rejtettek-e a szövegben vagy pedig rárakódások, torzítások, kiegészítések. Kafka olvasásakor vagy jogosnak kell elismernem, vagy jogtalanak kell tartanom a lépten-nyomon emlegetett, mindenre ráhúzott „kafkai” jelzőt. Ha Turgenyev műve, az APÁK ÉS FIÚK vagy Dosztojevszkij regénye, az ÖRDÖGÖK kerül a kezembe, óhatatlanul végiggondolom, hogy napjainkig hány és hány alakban születtek újjá e regények hősei.

A klasszikus mű mindig tartogat számunkra meglepetést a róla kialakított fogalmainkhoz képest. Épp ezért nem lehet elégszer hangoztatni, hogy eredeti szövegeket olvassunk, s amennyire csak lehet, kerüljük a kritikai értékeléseket, a kísérő tanulmá-

nyokat, a kommentárokat. Az iskolának, az egyetemnek azt kellene tudatosítania, hogy egy másik könyvről szóló könyv sohasem mondhat többet az eredeténél, mégis mindent elkövetnek, hogy az ellenkezőjét hitessék el. Az értékek felcserélődése oda vezetett, hogy manapság az előszót, a jegyzetapparátust és a bibliográfiát rendre afféle ködfüggönyként használják, mögéje rejtik, amit a szöveg mondani kíván, s éppenséggel akkor mondhatna el, ha beszélni hagynák, nem állítanak útjába közvetítőket, melyek okosabbak akarnak lenni nála. Következésképp megállapíthatjuk, hogy:

8. *Klasszikus az a mű, amely özönével vonja magára a kritikai értékeléseket, ám folytonosan le is rázza őket.*

Nem biztos, hogy a klasszikus mindig újat mond, néha olyasmit fedezünk fel benne, amit mindig is tudtunk (vagy tudni véltünk), csak nem sejtettük, hogy ő mondta ki először (vagy legalábbis az ő nevével forrott össze). És ez is örömteli felfedezés, mint általában a források, a kapcsolódási pontok, a rokonságok felismerése. Ebből pedig ilyesféle meghatározásra juthatunk:

9. *A klasszikus olyan mű, melyet annál újszerűbbnek, meglepőbbnek és eredetibbnek találunk, ha magunk is elolvassuk, minél ismerősebbnek hittük a hallottak alapján.*

Persze ez csak akkor van így, ha a klasszikus klasszikusként is „működik”, vagyis ha olvasójával személyes kapcsolatot tud tartani. Ha a szikra nem lobban be, hiába minden; a klasszikusokat csak gyönyörűségből olvashatjuk, kötelességből vagy tiszteletből soha. Hacsak nem vagyunk iskolások: az iskolának jól-rosszul meg kell ismeretnie velünk bizonyos számú klasszikust, akik közül (vagy akikhez igazodva) később kiválaszthatjuk majd a „magunk” klasszikusait. Az iskolának az a dolga, hogy megtanítsa bennünket választani, a választás viszont csak akkor igazi, ha már az iskoláskoron túl, mindennemű tanintézetten kívül történik.

Csakis érdek nélküli olvasással akadhatunk rá arra a könyvre, amely majd a „minenk” lesz. Ismerek egy igen művelt, kitűnő művészettörténészt, aki valamennyi olvasmánya közül A PICKWICK KLUB-ot szereti legjobban, mindenre Dickens könyvéből idéz egy odaillő mondatot, minden valóságos eseményről egy PICKWICK-részlet jut eszébe. Lassanként ő maga is, a világgal és a tulajdonképpeni filozófiával együtt a Pickwick Klub alakját öltötte, tökéletesen azonosult vele. Ebből egy igen emelkedett és igényes klasszikusmeghatározáshoz juthatunk:

10. *Klasszikusnak nevezzük azt a művet, amely a világegyetem megfelelőjeként ölt alakot, akárcsak az ősi talizmánok.*

Ezzel a meghatározással a Mallarmé megálmodta totális könyv gondolatához közeledünk. Csakhogy a klasszikusok ugyanolyan erős elutasító, szembehelyezkedő viszonyt is teremhetnek. Mindaz, amit Jean-Jacques Rousseau gondol és tesz, számomra is fontos, mégis ellenállhatatlanul arra késztet, hogy vitassam, bíráljam, támadjam. Személyes jellegű, alkati ellenérzés jelenik itt meg, s emiatt éppenséggel nem kellene őt olvasnom, mégsem tudnám kihagyni választott szerzőim sorából. Így fogalmazok tehát:

11. *„Saját” klasszikusunk az, aki nem maradhat számunkra közömbös, akihez mérve – vagy akivel szemben – meg tudjuk határozni magunkat.*

Talán nem kell megindokolnom, hogy a „klasszikus” szó használata közben miért nem teszek ó- és újkorra, stílusra, rangra utaló különbséget. (A szó ezen értelmezéseiről lásd Franco Fortini kimerítő szócikkét az ENCICLOPEDIA EINAUDI III. kötetében.) Jelen fejtegetésem szempontjából a klasszikust talán csak egy sajátos rezonancia

különbözteti meg a többitől, ez pedig régi és új műre egyaránt jellemző, föltéve, hogy az egyetemes kultúrában meglegelte a helyét. Eszerint:

12. *A klasszikus olyan mű, amely időben megelőz más klasszikus műveket, ám aki előbb olvasta a későbbieket és utóbb a korábbi, a genealógiában az előbb olvasott mű helyét is nyomban felismeri.*

Ezek után azt az alapvető problémát sem kerülgethetem tovább, hogy miként viszonyul egymáshoz a klasszikusok és az egyéb művek, egyéb kiadványok olvasása. A probléma ilyen kérdések formájában szokott jelentkezni: „Miért olvassunk klasszikusokat; nem kellene-e inkább olyan olvasmányokat keresnünk, amelyek segítségével jobban megismerhetjük saját korunkat?”, vagy: „Hol van nekem arra időm és energiám, hogy klasszikusokat olvassak, hisz elárasztanak a napi eseményekkel foglalkozó írások?”

Elméletileg persze létezhet olyan boldog ember, akinek napi „olvasásidejét” tökéletesen kitölti Lucretius, Lucianus, Montaigne, Erasmus, Quevedo, Marlowe, a DISCOURS DE LA MÉTHODE, a WILHELM MEISTER, Coleridge, Ruskin, Proust, Valéry és hébe-korba Muraszaki vagy az izlandi sagák. S még csak nem is kell ezek új kiadásairól recenziót írnia, nem egy egyetemi katedra megpályázásához gyarapítja publikációit, nem kötött hamarosan lejáró szerződést semmilyen kiadóval. Ez a boldog ember csak úgy tudná szigorú diétáját betartani, ha megtartóztatná magát az újságolvasástól, nem engedne a legújabb regény vagy a legfrissebb riport csábításainak. Kérdéses azonban, hogy az efféle eltökéltség mennyire lenne helyes és kamatozó. Lehet, hogy a mindennapi valóság kisszerű vagy szegycellni való, ám mégiscsak olyan pont, ahonnet előre vagy hátratekinthetünk. Ahhoz, hogy a klasszikusokat olvashassuk, meg kell határozni, „honnan” olvassuk őket, máskülönben a könyv és olvasója időtlenül lebeg a világban. Egyszóval a klasszikusok olvasásából az merit legtöbbet, aki okosan adagolja melőljük a napi olvasmányokat is. S ehhez nem feltétlen követelmény az egyensúly és a belső nyugalom, türelmetlenségből, idegességből, feltörő elégedetlenségből ugyanoda juthatunk.

Talán az volna az eszményi, ha a napi eseményeket ablakon beszűrődő utcazajként érzékelnénk, mely hírt ad a kinti forgalomról és hirtelen időváltozásról, eközben pedig a klasszikusok szavára figyelünk, mely tisztán és érthetően betölti szobánkat. Am jó, ha a többség távoli zengésként észleli a klasszikusokat, miközben szobáját a napi események uralják, mindenekelőtt a teljes hangerőre kapcsolt televízió. Tegyük tehát hozzá:

13. *Klasszikus az a mű, mely az alapzaj rangjára szállítja le a napi eseményeket, erről az alapzajról viszont maga sem mondhat le.*

14. *Klasszikus az a mű, amely alapzajként működik ott is, ahol az illetéktlenebb mindennapiság az úr.*

A klasszikusok olvasása tehát, úgy látszik, ellentétes mai életritmusunkkal, mely nem ismeri a nagyobb időegységeket, a humanista *otium* levcgösségét, s ellentétes mai, eklektikus kultúránkkal is, mely sohasem lenne képes összeállítani a klasszikusok fentiek szerinti olvasmányjegyzékét.

A feltételek Leopardi számára valósultak meg maradéktalanul, aki az apai házban élt, és apjától, Monaldótól készen kapta az antik kultúra tiszteletét és azt a pazar művelődéstárat, amelybe még a teljes olasz irodalom is beletartozott, kiegészítve a franciával, ha leszámítjuk a regényeket és az újdonságokat, melyek – vigaszul nővérének – legalábbis a tár hátsó polcaira száműzettek („*a te Stendhalod*”, írta Paolának). Élénk tudományos és történelmi érdeklődését is olyan könyvekkel elégítette ki Giacomo,

melyek sohasem voltak különösebben korszerűek: a madarak szokásairól Buffon, Frederik Ruysch múmiáiról Fontenelle, Kolumbusz utazásairól Robertson nyújtott számára ismereteket.

Olyasféle klasszikus neveltetés, mint az ifjú Leopardié, manapság elképzelhetetlen, s főképpen Monaldo gróf könyvtára hullott szét. A régi címek megtizedelődtek, az újak viszont megsokasodtak: bőséggel sorakoznak valamennyi irodalomban és modern kultúrában. Nincs más hátra, mint hogy mindnyájan összeállítsuk magunknak klasszikus szerzőink eszményi könyvtárát, s én azt gondolom, hogy e könyvtárnak felelő részben olyan könyvekből kell állnia, amelyeket elolvastunk és a magunk számára fontosnak találtunk, felerészben pedig olyanokból, melyeket ezután kívánunk elolvasni, és várhatóan fontosnak fogunk találni. S kell még egy-két üres polc a meglepetéseknek, a váratlan felfedezéseknek is.

Most látom, hogy az olasz irodalomból egyes-egyedül Leopardi nevét említettem. Ez már a könyvtár széthullásának jele. Előlről kellene kezdenem a tanulmányt, és egyértelműen ki kellene mondanom: a klasszikusok arra szolgálnak, hogy megértsük általuk, kik vagyunk és hová jutottunk, tehát az olasz szerzőkre éppen azért van múlthatatlan szükség, hogy egybevevessük őket a külföldiekkel, a külföldiekre pedig azért, hogy egybevevessük őket az olaszokkal.

Aztán még egyszer előlről kellene kezdenem, nehogy azt gondolja az olvasó, hogy a klasszikusokat azért olvassuk, mert „szolgálnak” valamire. Végül is egyetlen érv hozható csak fel: jobb olvasni, mint nem olvasni a klasszikusokat.

Ha pedig valaki azt vetné ellen, hogy nem éri meg a sok fáradságot, annak Ciorant idézem (egy klasszikusnak egyelőre nem nevezhető kortárs gondolkodót, akit most kezdenek csak olaszra fordítani): „Szókratész, mialatt a mérget készítették neki, egy dalt kezdett fuvolán tanulni. – Mire lesz jó? – kérdezték tőle. – Arra, hogy ezt is tudjam, mielőtt meghalok.”

Witold Gombrowicz

CSELEDLÉPCSŐN

Körner Gábor fordítása

Szürkületkor, amikor kigyúlnak a lámpák, kedvelt időtöltésem volt bejárni a városba, és leszólítani a cselédeket, a mindenes cselédeket. Észrevétlenül szoktam rá, és, mint tudjuk, *consuetudo altera natura*. A külügyesek és a követségi attasék is (persze csak a nőtlenek) mind az utcára vonultak, s ki ezt, ki azt szólította le, ízlés, fantázia, vérmérséklet szerint, de én, én kizárólag vaskos, fejkendő cselédeket, mindenes cselédeket szólítottam le. Ez odáig fajult, hogy amikor másodtitkárként Párizsba küldtek – ami szolgálati időmet tekintve igen megtisztelő volt –, olyan erős honvágyam támadt, hogy hamarosan haza kellett térnem. Rettenetesen gyötört a vádlik idegensége, azoké a karcsú, érzékeny, finom harisnyákba bűjtatott vádliké, amelyeneket az ottani cselédek mutogatnak. Az az igéző virgoncság, az az ocsmány, elviselhetetlenül párizsi virgonc-